

DUDÁS KÁROLY (1947)

"Duhaj reménytelenség"

Készülve beszélgetésünkre összeállítottam egy kérdéssort, amiben megdöbbenve fedeztem fel saját magam és általában a magyarországi érdeklődés torz látószögét, mely kisebbségi irodalmatokra vetül. Arra gondolok, hogy az érdeklődés elsősorban az Új Symposionra irányul és ami azon kívül jön itt létre, az jobbára háttérben marad. Úgy tűnik, hogy a Te munkásságodra is érvényes ez. Az egyetemes magyar irodalomban is értékes "valóságirodalmat" művelsz, felvállalva lényegi kisebbségi gondokat, ezért tartom fontosnak az írásaidat.

Tudom, hogy Magyarországon az a vélemény, vagy inkább egy réteg véleménye, hogy ami itt izgalmas, az csak az Új Symposion körül történhetett és történhet. Nálunk is van egy olyan felfogás, amely szerint ami jelentős és maradandó nálunk, az kizárólag az Új Symposion-nemzedékektől származik.

Viszont, véleményem szerint, és a magyarországi kritika egy része is ezt állítja, hogy az igazán nagy teljesítményeket, Tolnait és Domonkost kivéve, nem a symposionisták hozták létre. Herceg János kötetekre, Németh István, Fehér Ferenc, Varga Zoltán novelláira, vagy a symposionisták — Tolnai, Bányai, Fehér Kálmán, Bosnyák István — élgárdájához annyira szorosan nem kapcsolódó Gion Nándor és Brasnyó István regényeire gondolok itt.

A műveken túl azonban az Új Symposion igen sokat tett a jugoszláviai és az európai modern szellemi irányzatok, alkotói teljesítmények közvetítéséért nemcsak a vajdasági magyar szellemi élet, hanem az egész magyar irodalom felé.

Ez természetesen úgy igaz. De néhány mű kivételével, mint például Domonkos *Kormányeltörésben* című nagy verse, ebben ki is merült a szerepük. Egy külön probléma az, hogy vajon miért hagyták annak idején nálunk, hogy a symposionisták bátorsága érvényre jusson? Azért, mert veszélytelen volt. Elvonatkoztatott volt, senkit sem bántott (csak írókat és költőket, ők pedig ugyebár senkik), nem próbált mélyre ásni, a társadalmi viszonyokat feltérképezni, ezt a mi szövevényes valóságunkat boncolgatni. Ez nyilvánvalóan az akkori politikának nagyon is megfelelt.

Szerinted az Új Symposionban megjelent, a jugoszláviai magyar irodalmat illető kritikák sem hoztak az itteni szellemi életben mélyreható változásokat?

Igen, hoztak, de annak ellenére, hogy élesek voltak, ezek semmivel nem ütköztek.

Fiatalon, kívülállóként állandóan csodálkoztam azon, hogy milyen éles dolgokat írnak és mégsem koppintanak a fejükre. Hát persze, hogy nem, mert nem arról írtak éles dolgokat, amiről kellett volna! Ami igazán izgalmas volt, az az újdonságok, a "másság" behozatala a jugoszláviai magyar szellemi életbe. Ez természetesen nyereség volt az egész magyar kultúra számára is.

Te miben látod ennek az irányultságnak az eredőit?

Utólag már nyilvánvalóan látszik, hogy a *Symposion* első nemzedékében egy nagyfokú ellenkezés, tiltakozás volt mindennel szemben, ami régi, ami hagyományos, ami előttek történt. Sok mindenben igazuk is volt. Nagyon sok provincializmust kiirtottak irodalmi életünkéből. Visszatekintve úgy tűnik, hogy irgalmatlanul izgatta őket, hogy miért van az, hogy igazi irodalmat elsősorban ők csinálnak és az olvasóközönség mégis másokat olvas, Csépe Imrét, elsősorban, aztán Fehér Ferencet, Németh Istvánt... Ebből az ellenkezésből, tiltakozásból aztán kialakult egyfajta magatartásforma is, aminek egyaránt lettek pozitív és negatív következményei. Pozitív a már említett közvetítő szerep és provincializmus-ellenesség, negatív azonban az, hogy többeket megsértettek, elhallgattattak, mint például Fehér Ferencet, Herceg Jánost, Gál Lászlót. Olyan embereket, akiket később most ők maguk is szeretnek és nagyra értékelnek. †

Minek tudható be az, hogy Te más utat választottál, és nem csatlakoztál a Symposionhoz?

Az első symposionista nemzedék legfiatalabbja is 5-6 évvel idősebb, mint én. Tehát az első nemzedékhez semmiképp nem tartozhattam. 67/68-tól a hervenés évek elejéig jártam egyetemre Újvidéken, magyar szakra. A mi egyetemi társaságunkból akkoriban senki sem "akart" írni vagy költő lenni. Aztán érdekes módon mégis kialakult egy elég erős gárda: Böndör Pál, Podolszki József, Vajda Gábor, Juhász Erzsébet, Sinkovits Péter. A második és a harmadik *Symposion*-generációnak és nekünk sem volt olyan tudatos és konkrét programunk, mint amilyen az első nemzedéknek volt. Nem nagyon szerettem a symposionistákat, de amit becsülni tudtam bennük, az a harcosságuk volt. Podolszki hívta fel arra a figyelmet, hogy a symposionisták tulajdonképpen azért küzdöttek Gál László és mások ellen, mert valamiféle hatalmat éreztek mögöttük. Aztán másfél két évtized elmúltával minden "hatalom" az ő kezükbe összpontosul. Hiszen művelődési intézményeink élén szinte kivétel nélkül symposionisták állnak.

Szellemi tájékozódásokat mennyiben tért el a symposionistákétól?

Az *Új Symposion* sokkal inkább kapcsolódott a jugoszláv szellemi élethez, Belgrádhhoz, Zágrábhhoz, mint mi később. Mi, ha egyáltalán gondolkoztunk azon, hogy hova tartozunk, az egyetemes magyar irodalom felé tekintettünk, amikor írtunk. Nyilvánvalóan az egyetemes magyar irodalomhoz tartozónak éreztük magunkat. A symposionisták nagy része viszont inkább a jugoszláv szellemi élethez kapcsolódott.

Visszatérve egy előbbi kérdéshez, miben keresendők e másként látás okai esetekben, esetetekben?

Ez adódik neveltetésünkéből, környezetünkéből, ahonnan kiszakadtunk, az olvasmányainkból, ahonnan merítettünk. Jómagam Csantavéren születtem, és Szabadkán végeztem a gimnáziumot. Szülőfalum egynyelvű, Szabadkán a magyar gimnáziumban kitűnő magyartanárom volt. Ezek a körülmények is inkább az egyetemes magyar kultúra felé vonzottak. Kicsit — és ez a mi hibánk — kívül maradtunk a termékenyítő jugoszláviai hatásokon.

Érdekes lenne megnézni, hogy közülünk ki honnan indult. A symposionisták nagy része vegyeskörnyezetű településről származik. Domonkos például Verbászról, ahol szerbül kezdett el írni, Gion és Végel szenttamási, Tolnai is korán Újvidékre került...

Nagy vitáink voltak a *Symposion* második-harmadik nemzedékével Illyésről, kinek nemcsak nagyságát, hanem egyesek írói-költői voltát is kétségbe vonták, bevallva azonban azt is, hogy nemigen ismerik munkásságát.

A magyar irodalom realista, népi hagyománya mennyiben voltak Rád hatással?

Sok Jókait, Móriczot, Mikszáthot olvastam gyerekként, no meg renteg ponyvát, később Déryt, Németh Lászlót. A gimnáziumban azonban Füst Milánt szerettem legjobban, Kosztolányi Dezsőt, gimnáziumunk egykori diákját, s természetesen Krúdy Gyulát. Egyetemistaként szinte személyes kapcsolatba kerülhettünk az élő magyar irodalommal. Ekkor készítette Hornyik Miklós irodalmi interjúkötetét (Németh László, Déry, Füst Milán, Piliinszky). Az 5-6 órás interjú-kazettákat nála hallgattuk meg többször is, elsős egyetemistaként. Ez magyar irodalmi vonzódásunkat tovább erősítette.

Az újvidéki egyetem magyar tanszéke központi szerepet tölt be a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra ápolásában. Te milyennek láttad ezt a tanszéket?

Én és a korosztályom egy nagyon szerencsés pillanatban került az egyetemre. Tudniillik, akik a *Symposion* első nemzedékének élvonalába tartoztak, és időközben le is higadtak, kitűnő tanárok lettek az egyetemen. Bányai és Bosnyák akkor tanítottak először, én rengeteget tanultam tőlük. Szeli István elmélyültségével mindannyiunk kedvence volt. Bori Imre akkor adta elő a magyar avantgárdal kapcsolatos nézeteit. Sinkó nem volt kötelező, de eljártam egy Csokonaival foglalkozó speciális kollégiumára. Ez engem nem izgatott annyira, valószínűleg őt sem. Mi már nem találkoztunk B. Szabó Györggyel, akiről nagy szeretettel beszéltek idősebb társaink.

Az egyetemen mennyiben tudatosult a kisebbségi magyarsághoz való tartozásod? Mennyiben jelentett gondot és mennyiben motivált ez?

Nemzetiségi és nyelvi gondjaim nekem igazából nem voltak. Általános és középis-koláimat magyarul végeztem. Komoly gond, hogy itt az Észak-Bácskában a csantavériek, moraviciák, zentaiak nem nagyon tanulnak meg szerbül, vagy későn tanulnak meg. Nincs lehetőség beszélgetésre, és így a nyelvtanulás gond volt. Nagyon sokan mentek a magyar tanszékre csupán azért, mert nem tudtak szerbül. Hiszen egyetemre anyanyelven csak a magyar szakra lehetett jelentkezni, bár másutt is volt magyar nyelvű oktatás, de az csak egy-két tantárgyra korlátozódott. Természetesen a magyar tanszéken is több tantárgyat szerbül oktattak.

Egy interjúdból kiderül, hogy a valóságirodalommal az egyetemen kerültél kapcsolatba.

Nekem az egyetemen azon túl, hogy rengeteget olvashattam, a Penavin tanárnővel folytatott néprajzi gyűjtőt jelentette a legtöbbet. 1968/69-ben egy ilyen gyűjtőt alkalmával ismerkedtem meg a baranyai gádorlakókkal. Teljesen elfeledkeztem a gyűjtésről, a babonákról, szólásokról, és elkezdtem ezekkel az emberekkel beszélgetni. Kiderült, hogy egy egészen más világ tárul fel előttem, amit én eddig nem ismertem. Izgalmas és kalandos volt, és ez csábított engem. Megdöbbentő volt, hogy több köbméter földdel a fejük felett élnek. Amikor ott voltam, be is omlott az egyik gádor, agyonnyomva az ott élő családot, egy kislány kivételével. (Ennek a kislánynak az életét később figyelemmel kísértem.) Napló

formájában megírtam ezeket az élményeket, amiből később az első riportom készült. Ez hozott össze az újságírással. S minden bizonnyal az irodalommal is.

Sokszor beszélgetünk arról, hogy az újságírás mennyire van az irodalom kárára vagy fordítva. Én nemigen érzékelem a határokat. Amikor novelláskötetet állítottam össze, nagyon gondolkoztam azon, hogy ezt az első riportot is beleteszem. Amit én akkor műveltem, az egy köztes műfaj volt: a novellisztikus riport.

Az egyetemi tanulmányaid végén a Képes Ifjúsághoz kerültél és ott dolgoztál újságróként, Újvidéken 12 évig.

Ha végiggondolom könyveimet, riportjaimat azt kell mondanom, hogy sok mindent ennek a lapnak köszönhetek. Ennél a lapnál abban az időben egy nagyon tehetséges társaság jött össze. Csak néhány nevet említek: Németh István, Fehér Ferenc, Bori Imre, Szeli István, Deák Ferenc, Podolszki József, Tari István. Podolszki és én kezdetben talán kidolgozatlan, de nagyon kemény és becsületes szándékú nemzetiségpolitikai riportokkal jelentkeztünk.

Milyen problémákat vetettek fel?

A kétnyelvű oktatás gondjait például Maradékon. A szórványvidéken élő magyarság problémáit a Dél-Bánátban. Akkoriban ott nagyon kemény küzdelem folyt, néhányan próbálták menteni a menthetőt. A pancsovai gimnáziumban még volt magyar nyelvű oktatás, és ezt néhányan nem nézték jó szemmel, és elég keményen akartak beavatkozni. Ezek az írások az úgynevezett liberalista korszakban jelentek meg, és nagyon kemény bírálatokat kaptunk értük.

Kik bíráltak?

A "politika". Vagyishát a napi politika. A főszerkesztőt leváltották, többen pártfegyelmet kaptak. A problematikus írások között szerepeltek az én Maradékról, Kórogyról, Harasztiról szóló írásaim a Dél-Bánáti riportjaimmal együtt. Ekkorra, 1972 elejére többek között ezekből az írásokból összeállítottam az első kötetemet *Aszályos esztendő*k címmel. Ezt azonban visszavonatták. Kellott írnom egy rövid levelet, amelyben önként és bérmentve visszavonom a kéziratot. De azért vigasztaltak, hogy van benne egy-két jó riport, ezeket dolgozzam át stb., ahogy ez ilyenkor lenni szokott. Ez az átdolgozás elég sokáig húzódtott, mert az első kötetem öt évvel később, 1977-ben jelent meg. Ebbe a kötetbe, a *Szakadóba* az *Aszályos esztendő*k-ből csak néhány riport nem került bele. Hogy mennyire nem voltak "rendszerellenesek" az írásaim, mint ahogy azt egyesek korábban állították, azt az is bizonyítja, hogy a kimaradt riportjaim közül néhány bekerült a második kötetembe, a *Jártatásba* és ott ezek semmilyen negatív kritikai visszahangot nem váltottak ki.

Ezeknek az írásoknak és "ügyeknek" volt valami visszhangja a másnyelvű jugoszláviai sajtóban?

Ennek semmiféle kigyűrűzése nem volt Jugoszláviában. Teljesen vajdasági ügy volt. Sőt házon belül maradt, tehát vajdasági magyar ügy volt. Ezeket az írásokat elsősorban magyar nemzetiségű napi politikusok bírálták. Azért figyelhetek ide annyira, mert előtűntek ezekkel a problémákkal senki sem foglalkozott. Akkoriban Jugoszláviában olyan volt a hangulat, hogy itt talán nincs is nemzetiségi probléma.

Más nemzetiségi, nemzeti irodalmakban nem jelentkeztek ilyen jellegű problémafeltáró írások?

Nem tudok róla. Ami a horvát-szerb viszonyban súrlódás volt, az más jellegű valási, nyelvi; kulturális kérdésekben jelentkezett. Nem volt ilyen tipikusan kisebbségi probléma, mint amit mi vetettünk fel, amelyek a nyelvhasználat nehézségeire, az asszimilációra utalnak. Harasztiról, Maradékról szóló írásaiban arról a makaróni nyelvről írtam, ami se nem magyar, se nem szerb, se nem horvát, hanem az egész oly zagyva keverék, ami nem is igen hasonlított már az emberi kommunikációra. Jellemző, hogy amikor leadtam a kötetemet, a főszerkesztő azt mondta: hogyan lehet ott ilyen a helyzet, hisz ő tíz éve járt Maradékon, és már akkor jobb volt. Ez volt a legnagyobb baj az írásaikkal. Az egyenesen fölfelé ívelő fejlődés szimbólumával szemben én azt merészeltem állítani, hogy romlott a helyzet. Persze, ez akkor nemzetiségi szempontból teljesen szokatlan volt. Azóta ezen már túl vagyunk, habár manapság is ez a legérzékenyebb témánk.

Ott van például a *Híd*, amelyben a régi szociográfiai hagyomány nem folytatódott. A hetvenes évek közepén az akkori főszerkesztő, Bányai János támogatásával, Brasnyó Istvánnal, Németh Istvánnal, Podolszki Józseffel és másokkal, orvosok, szociológusok, pszichológusok bevonásával próbáltunk egy szociográfiai csoportot létrehozni. Felméréseket szerettünk volna végezni, kutatni, de ezek mielőtt elkezdődtek volna, félbemaradtak, a mi hibánkból is, mert nem voltunk elég rámenősek. Másrészt a támogatás is elmaradt, mert az illetékesek rádöbbenhettek közben, hogy mi lett volna abból, ha a népesedést vagy más kérdéseket megalapozottan és nyilvánosan elkezdjük boncolgatni. Veszélyes műfaj a szociográfia, életveszélyes műfaj.

A hetvenes években egy új szociografikus hullám jelentkezik Magyarországon, Romániában pedig az évtized elején színvonalas kisebbségismereti vita bontakozott ki. Mennyire figyeltél ezekre a mozgásokra?

Tudtam róluk, de elsősorban "befelé" figyeltem. Jónéhány népi szociográfiát is elég későn olvastam el, a *Viharsarkot* is csak 7-8 éve. De persze az egyetemről egy csomó dolgot ismertem már. Ott figyeltem fel Szentelekyre. Tanulságos a története. Ideérkezett egy szinte hagyománynélküli közegbe és irodalomba. Az első időszakban utált mindent és mindenkit, ami helyhez kötött, ami provinciális. Arról ábrándozott, hogy egyszer elmehet innen Párizsba. Visszautasította azokat a kéziratokat, amelyek az "ittől" és a "mostról" szóltak. S egyszerre csak, a "szorításban" jött rá arra, hogy Illyéssel szólva, a kisebbségi írónak arról érdemes írnia, ami a talpa alatt ég. Szenteleky szép páforgulását többször előhoztuk igazunk bizonyítására.

A két világháború közötti vajdasági magyar irodalomra hogyan hatott az elszakadás, az önmagára maradottság ténye?

Szimbolikus értékű ennek megértéséhez Csáth Géza esete, aki morfiumos állapotban elindul Budapest, az elszakadt olvasóközönség lehetsége felé. Ezek az ideszakadt írók elvesztették a lábuk alól a talajt, mert elvesztették az olvasóközönségüket. Ráadásul a királyi Jugoszláviában nagyfokú nyomás nehezedett rájuk. Ezt látjuk Szenteleky leveleiben is.

Mennyiben alakult ez másként 1945, illetve 1948 után? Hogyan hatott az új elzártság a kisebbségi köztudatra és az itteni irodalomra?

Jellemző volt, hogy az egyik legjelentősebb költőnk, Gál László akkoriban "traktoros verseket" írt, és ezért az olvasók nem is igen szerették. Hosszú ideig nem jöttek könyvek Magyarországról, itt meg alig jelentek meg magyar könyvek, márcsak anyagi okokból sem. Ez a jelenre is kihat. Például a magyar könyvek még mindig igen kis példányszámban jelennek meg, és ez ezeknek a hagyományoknak is betudható. Illetve hát a hagyománytalanságnak.

Valószínűleg az 1948 utáni, a két szomszédos ország közötti mintegy tíz éves hideg periódusnak köszönhető, hogy a színvonalas vajdasági magyar társadalomtudományosság még ma is hiányzik.

Ez a legnagyobb problémánk. Költészetünk még van, vannak jó prózaíróink, de már kritikusaink sincsenek nagyon. Irodalomtörténészeink vannak, de kritikusaink nincsenek. Az író nem tud mire támaszkodni. Ha lenne egy nemzetiségi társadalomtudományosságunk, valószínűleg az én szociográfiáim is mások lennének. Mi a riportokkal, szociográfiai írásokkal tudatosan próbáljuk ennek hiányát pótolni. Más közegben, ha az író felfedez egy témát, a tudományos kutatókhoz fordulhat információkért. A mi helyzetünkben minden az íróra hárul, mert nincsenek szociológusaink. De most már van néhány ember, például a pszichológus Hódi Sándor, aki az öngyilkossággal, vagy Burány Béla orvos, aki néprajzgyűjtés mellett a betegségeink társadalmi vonatkozásaival magas szinten foglalkozik. Korábban ez sem volt. Örvendetes dolog, hogy a *Forum Könyvkiadó* egyre több társadalomtudományi jellegű könyvet ad ki, de sajnos óriási a lemaradás. Most értünk el oda, ahol már 20-30 éve tartanunk kellett volna. Régészeti, orvosi, pszichológiai, képzőművészeti kötetek jelennek meg magyarul, magyar szerzőktől. De sok minden hiányzik még, így például a vajdasági magyar zenei élet múltjának feldolgozása.

Az író minden eszére miatti más egy kisebbségi író munkássága mint a nem kisebbségben élőké. Itt az íróknak egy sor intézményt kell helyettesítenie. Nálunk működik Hungarológiai Intézet, de ez sem tud sok feladatot megoldani. Ezért van az, hogy az író tulajdonképpen mindent csinál, mint például Herceg János. Mert nyilván ő is úgy érzi, hogy meg kell szólalnia egy lapszéli jegyzet erejéig, meg kell szólalnia a rádióban, a faluműsorban, mert figyelnek rá. A magyarországi íróval szemben itt ránk hárul a közösség felvilágosítása és képviselése. Az íróknak ebben a helyzetben népművelő szerepe is van.

Visszatérve az *Új Symposionra*, ezért nem szerettem őket, mert csak a műre összpontosítottak, amit nem ismert senki. Ugyanekkor 10-15 éven keresztül nem volt valóságkutatás, nem volt társadalomtudomány, nem volt képzőművészet, hanem voltak avantgárd versek, teljesen önmagukért lévő kritikák, önmagukkal vagy másokkal feleselő eszmék.

Szakadó című köteted 1977-ben jelent meg, a Jártatás 1980-ban, majd három év múlva regénnyel jelentkeztél. Bőséges kritikát kaptál mindhárom kötetedre, kivált az utolsó, a Ketrecbálra, elismerve írásaid értékét.

Nekem megnyugtató volt, hogy az első könyvem, ami igen kis példányszámban jelent meg, egyértelmű visszhangot váltott ki. Addig persze ilyen szociográfiai kötet itt nem is jelent meg. Akkor még a *Forum*nál is azon tűnődtek, hogy egyáltalán szükség van-e ilyen kötet kiadására.

Milyen példányszámban jelentek meg ezek a könyvek?

A Szakadó 480-ban, a Jártatás és a Kezrebből egyaránt 2000-2000 példányban. Talán az első könyvem volt az évtized legkisebb példányszámban megjelentetett kötete. Nagyon nagy volt az érdeklődés és ezt nem tudták kielégíteni, így még nagyobb lett a híre. Kértem, hogy ne Újvidéken vagy Szabadkán legyen a könyvbemutató, ahogy az lenni szokott, hanem Székelykevéén, a Szakadó színhelyén.

A 480 példányból itt eladtak 120-at. Azt hiszem, még két helyre mentünk ki, és már nem volt több könyv. Magyarországon nem annyira fontos az író-olvasó találkozó, mint itt, hiszen a mi könyveink egy része ezeken az esteken kel el.

A márciusban megjelent könyvből májusban már nem volt. Magyarországra is kértek, de csak néhány példányt sikerült elküldeni. Valószínűleg csak azért sikeredett ilyen kis példányszám, mert könyvem az élet itteni árnyoldalairól is szólt.

Nem tartom sokra azt a pirospozsgás valóságirodalmat, ami gondtalan és ellentmondásmentes jövőt talál. A Te írásaidban azonban a teljes reményvesztettség, nyomasztó pesszimizmus uralkodik. Herceg János ezt a "mindenki sehovase tart" állapotot "duhaj reménytelenségként" fogalmazta meg. A témaválasztásod is eleve ezt hozza magával, hiszen az öreg tanyasiakról, a föld mélyén lakókról, a nyelvüket, hagyományaikat elvesztőkről nem sok színderőt lehet írni. Te ezt a léhelyzetet és perspektívátlanságot érvényesnek tartod az egész jugoszláviai magyar kisebbségre?

Egy részére igen. De abban, hogy mi mindenre nyílik rá a szemem, az én lelki állapotom, hangulatom a döntő. A jugoszláviai magyarság ehhez az országhoz tartozik, annak dolgos része. Egy másik dolog az, hogy az írók egy csoportja tulajdonképpen sehova sem tartozik. Ide tartozol, a jugoszláviai magyar irodalomba. Ha irodalmi szempontból nézzük, nem tartozol a magyarországi irodalomhoz, mert a könyveid nem jutnak el oda, vagy nem keltik fel az érdeklődést, mert itteni témával foglalkoznak. De azt hiszem, hogy az előbbi ok fontosabb: nem kerülhetsz magyarországi olvasóközelbe. Egy jugoszláviai más nyelvű olvasóhoz, ha megöregszem és lefordítanak, akkor esetleg megtalálom a hangot. Tehát jelenleg én, mint Dudás Károly a jugoszláv irodalomhoz sem tartozhatom. Nem ismernek, nem tudnak rólam. A hangvételem nyilvánvalóan ebből a helyzetből is adódik.

Fordítottak már valamit írásid közül szerbre?

Még egy soromat sem fordították le szerbhorvát nyelvre. Jellemző, hogy miután megkaptam a Szirmai-díjat, ami nem magyar, hanem vajdasági díj, és lefordították egy novellámat szlovákra, szerbhorvátúra ezután sem fordítottak semmit tőlem. Tehát egyelőre semmi esélyem nincs arra, hogy eljussak más anyanyelvű jugoszláviai olvasókhoz.

Jugoszláviában mennyire erősek a szociográfiai hagyományok? Mennyiben más ez, mint a magyar szociográfia?

Igazából nemigen van ilyen hagyomány. Ami van, az egészen más, mint a magyar szociográfia, mert itt inkább a publicisztika szintjén dolgozták, dolgozzák fel a témákat.

Szociográfiaídra, riportjaidra jellemző a többszöri visszatérés. Ezzel a módszerrel a változásokat is figyelemmel tudod kísérni. Kisebbségi életetek mindennapjaiban milyen hangsúlyeltolódásokat, problémákat látsz az utóbbi évtizedekben?

Előbb-utóbb szembe kell néznem írásaimban is azzal, ami már riportjaimban megjelenik; a számbeli csökkenéssel, fogyatkozással. A statisztikák szerint itt egy komoly, 100 ezres apadásról van szó, húsz év alatt. Ennek eredőit megint csak az írónak kell megpróbálni feltárni, tudományos vizsgálatok hiányában. A legnagyobb gond az előregedés, ami nemcsak a magyarságra, hanem az egész Vajdaságra jellemző. Az országban ez a terület öregszik legjobban. Azt hiszem, ha nemzetiségenként mutatnánk ki ezt a folyamatot — ami nálunk nem divat —, akkor a magyarság vezetné a listát az előregedés tekintetében. Az egykezés is a magyaroknál a legerősebb. Ehhez kapcsolódik a nagyarányú asszimiláció is...

Egy magyarországi számára ez furcsa, hisz régiómban a kisebbségi magyarság helyzete jogilag és azt hiszem társadalmilag is Jugoszláviában a legrendezettebb. Mégis itt lenne a legnagyobb az asszimiláció? Bár elgondolkodtató az, hogy a szintén jó körülmények között élő szerény számú magyarországi nemzetiségeknél is megfigyelhető egy erőteljes természetes asszimiláció.

Régebben nekem is és másoknak is volt egy talán téves elképzelésünk, a hatás-ellenhatás tekintetében. Ez alatt azt gondoltuk, hogy ott, ahol a magyarság sokkal rosszabb helyzetben van, mint nálunk, például Romániában, ott a kisebbségi tartásból, ellenhatásként is nehezebben asszimilálódik. Itt, ahol erre a tartásra nincs rákényszerítve, könnyebben megy a dolog. Most azonban egyre inkább azt hiszem, hogy az itt élő etnikumok, népközösségek sokkal inkább sorsközösségben élnek minni másutt, és jellemző ez főleg a rég itt- és együttélőkre.

Kanizsán vagy Adán szinte minden őslakos anyanyelvi szinten beszéli mindkét nyelvet. A vegyes házasság most már teljesen természetes dolog. Valószínűleg ez az asszimiláció erősödésének egyik eredője. Sajnos, én csak az újsáírói tapasztalataimra tudok hagyatkozni. Két különböző nemzetiségű szülő esetében a vegyesházasságból születő gyerek vagy jugoszláv nemzetiségű lesz, az új lehetőség szerint, vagy szerb, vagy horvát, de a legritkább esetben lesz magyar.

Ezek szerint nem érdemes Jugoszláviában magyarnak lenni?

Nem erről van szó. Ez inkább mentalitás, magatartás kérdése. Nálunk is elsősorban a nők kötnek vegyes házasságokat és nyilvánvalóan a gyerek taníttatása, nemzetiségi hovatartozása, nyelvgyakorlása esetében a gyengébb pozíciót képviselik. Ebből adódóan a gyerek nem kapja meg a lehetőséget a választásra. De ezt tudományosan statisztikailag kellene megvizsgálni.

A környező országokban élő magyarság körében a hetvenes évek vége felé úgy tűnik, hogy Magyarország "felértékelődött", és ezzel együtt a kisebbségben élők magyarságtudata is megerősödött. Milyenek a tapasztalataid ezzel kapcsolatban?

Igen, ezt itt is lehet érezni. Azt hiszem, hogy a térségben a két országnak egymással a legjobb a viszonya. S most, amikor Magyarországnak egy kicsit jobban megy, Jugoszláviának kicsit rosszabbul, az emberek is egyre inkább itt is meg mernek szólalni magyarul. De erről sem tudunk sokat, pedig érezzük és látjuk.

Azért az sem mindegy, hogy ha már megszólalnak magyarul, ezt hogyan teszik. A mindennapi beszédben, de még jobban a tömegkommunikációs eszközökben komoly tor-

zulást lehet tapasztalni. Ami itt a Vajdaságban fel sem tűnik, de a magyarországi közegben olvasva kisvárosi lapjaitokat, vagy az újvidéki rádiót hallgatva, egyből szembeötlik.

Nyelvészek és mások részvételével egy komoly vita folyt nálunk arról, hogy kialakulóban van egy jugo-magyar nyelv, és ezt egyesek tolerálták is. A nyelvészek között is volt olyan, aki azt mondta, hogy mivel rengeteg olyan szavunk van, ami az öngazgatásból jött, amelyeket másként nem is lehet használni, ezek megváltoztatásán, magyarításán nem is kell erőlködni. Én ezt másként látom, mert a nyelvromlás távoldást jelent kulturális hagyományainktól, és ennek valahogyan útját kellene állni. Nyelvromlásunk döntő oka iskolarendszerünk zsákutcája. Erről nemcsak mi vélekedünk így, a horvát, szerb, szlovén kollégáknak ugyanez a véleménye. A gimnáziumokat megszüntették, és az általános iskolákban is egyre kevesebb hangsúlyt fektetnek az általános műveltségre, és a beszédre. Az anyanyelvi oktatás visszaesése nem magyar sajátosság, hiszen a szlovének tiltakoztak a legkeményebben amiatt, hogy az anyanyelvi kultúrákra alig jut valami az óraszámából. Érthető is, hogy egy össz-jugoszláv művelődést próbálnak bevinni az iskolába és nem a saját nemzetiségi kultúrákat.

A tévét nézve elképesztő dolgokat tapasztal az ember, hisz még az értelmiségiek is szörnyen rosszul beszélnek magyarul, különösen a műszakiak. Ez nem is csoda, hisz jórésztük már középiskolában sem magyarul tanul. De ne menjünk messzire, megdöbbentő látvány egy-egy irodalmi szerkesztőségben látni az átjavított kéziratokat. Alapvető helyesírási hibáktól hemzsegnék a szövegek, tisztelet a kivételnek.

Ilyen körülmények között mennyiben más az előbb említett képviselő, népművelő funkciókon túl az újságíró szerepe, mint egy magyarországi kollégáé?

Itt több felé kell figyelni, tapintatosabbnak kell lenni, nehogy más nemzetiségeket sértsek meg. Én inkább a magyar újságírás hagyományaihoz érzem magam közelebb. A jugoszláv újságírás nem annyira elmélyült, kevesebb benne az irodalmi hagyomány, hisz Magyarországon irodalmunk legjelentősebbjei foglalkoztak újságírással. Inkább a látványosságra, a megdöbbentésre törekszik a jugoszláv sajtó.

Néhány éve Újvidékről, a Képes Ifjúságtól Szabadkára, a 7 Naphoz jöttél át dolgozni.

Az az igazság, hogy az *Ifjúságtól* "kiiregedtem", szerettem volna egyébként is Szabadkára kerülni, és a lap profilváltása is magával hozta azt, hogy munkahelyet változtattam. Eljövetelünk előtt a lap olvasóinak mintegy fele már felnőtt volt, igazából nem ifjúsági témákról írtunk, a példányszám is csökkent. Azóta az a lap megváltozott, elsősorban a fiatalok problémáival foglalkozik, igen színvonalasan. Mi inkább a nemzetiségi-társadalmi kérdésre helyeztük a hangsúlyt, most pedig a fiatalok munkanélkülisége, az egyetemi életszínvonal csökkenése és más ilyen korosztályi jellegű kérdések kerültek előtérbe a lapban.

Hogyan jellemeznéd jelenlegi munkahelyedet és lapodat, a 7 Napot?

Az egyik legellentmondásosabb újságunk. Újvidékről vagy Magyarországról nézve provinciálisnak tűnhet mindenfélesége miatt. De ez abból adódik, hogy ez a lap egyértelműen olvasóközpontú. Most közel 50 ezer példányban jelenik meg hetente, és a kimutatások szerint 150 ezer magyar olvassa. Ugyanakkor a *Magyar Szó* 20-30 ezer példányban kerül forgalomba, és mintegy 100 ezren olvassák. A lap mindig igyekezett az olvasók különböző

igényeit együttesen kielégíteni. A sokféleség a *7 Nap* hiánypótló szerepéből adódik. Egy ilyen kis nemzetiségnek, mint a miénk, nyilván nincs lehetősége arra, hogy speciális szaklapokat adjon ki.

Vannak kapcsolataitok magyarországi lapokkal?

A hetvenes évek elején kitűnő kapcsolataink voltak nemcsak magyarországi, hanem a csehszlovákiai és a romániai magyar lapokkal is. Sajnos ezek a cserelátogatások anyagi és egyéb okokból szinte teljesen megszűntek. A kapcsolatok hiányát nagyon érezzük. Magyarországi lapokkal természetesen sokkal egyszerűbb és könnyebb a kapcsolattartás, gyakran veszünk át kölcsönösen egymás lapjaiból. A hosszabb kiküldetések szintén anyagi okokból szűntek meg, és így már nehezebb életben tartani a személyes kapcsolatokat, ami számunkra mindig fontos volt.

Az első két kötetet kézbe véve szokatlan, hogy szociográfiák, riportok, és novellák váltogatják egymást.

Mint már említettem, én nem érzek közöttük nagy különbséget. Ugyanolyan műgonddal írok meg egy riportot, mint egy novellát, főleg ha nem a napi normát teljesítem, hanem valami tartósabb dolgot akarok csinálni. A riportokban valós tényekkel és személyekkel van dolgom, a novellákban pedig fikcióval, különben a módszer ugyanaz. Összeállíthattam volna novelláskötetet is, de így vesztett volna értékéből. No meg az is igaz, hogy ez egy kicsit kényszerből is történt, mert elég keveset írok.

Riportjaid tulajdonképpen ugyanazt a világot tükrözik, mint a novelláid. Hogyan fogadják a riportjaid valóságos szereplői a fikcióra épülő, de mégis valóságos típusokat és helyzeteket bemutató írásaidat?

A legnagyobb sikerélményem nem a kritikusoktól származik. A *Ketrecbál* megjelenése után egy kis faluban, Korillán, ahol irodalmi esten jártam, egy öreg parasztember azt mondta, hogy "örülök, hogy regényt írt rólunk". Számomra ez volt a fontos, hogy "regényt írt rólunk". Pedig a *Ketrecbál* a különböző látászögek meg a látszólag szövevényes szerkezet miatt eléggé elbátortalaníthatja az olvasót. Ezért is számoztam meg a fejezeteket. Az egyszerű parasztember, aki talán még nyolc osztályt sem végzett, mégis minden nehézség nélkül olvasta és olvassák mások is ezt a könyvet.

Írásaidra általában jellemző a képszerűség. Egy-kettő teljesen filmnovella jellegű. Kinn a tanyán, vagy Varju István megtérése című írásaidra gondolok. Ezeket nem filmesítették meg?

Ezt a filmszerűséget több kritikus is észrevette. Persze, ez a jelleg nem véletlen, mert én valójában filmre írtam őket. Írásaimnak elég bonyolult útja van. A *Ketrecbált* tévéfilm-forgatókönyvnek írtam meg Fülöp Gábor költővel. Ezt az Újvidéki Televízió felkérésére készítettük, de a megrendelő elutasította a forgatókönyvet, mondván, hogy túl sötét és kilátástalan képet fest valóságunkról. A visszautasítás után kezdtem el az összegyűjtött anyagból újraírni egy kisregényt. Már megvolt vagy 20 oldal, amikor a *Forum Könyvkiadó* meghírdette regénypályázatát, és ide engem is meghívtak. Belevágtam...

Regényedet, a Ketrecbált olvasva nehéz különbséget tenni a fikció és a megtörtént, valóságos események és típusok között. Mennyiben épül valóságos alapokra regényed és mennyiben tartod azt realista munkának?

Először is a Tanyaszínház intézményéről kell szólni, amely most lesz 10 éves és nagyon fontos szerepe van a vajdasági magyar vidéki közművelődésben. Valamiképpen én is alapító tagja vagyok, bár sohasem voltam színész. Csantavéren állt össze a színház oda- valósi, környékbeli fiatal színészek, rendezők beszélgetései, találkozgatásai után. A cél az volt, hogy kivigyük — a színészek kivigyék — a kultúrát, a színjátszást azoknak az embereknek, akik a világ végére kerültek, és nagy részük moziban sem volt, színházat sohasem látott. A színháznak elképesztő hatása volt az első években. Most már közel 30 faluba jut el a tanyaszínház. Volt olyan, hogy egy falunak csak 200 lakosa volt, de ötszázan jöttek el az előadásra, akár több kilométert is gyalogolva a környező tanyákról. Ez egy gyönyörű misszió, amit érthető módon nem néztek jó szemmel egyes politikusok, mivel a tanyaszínházak csak magyar nyelven játszanak, és ez állítólag bezárkózást rejt magában. Az első években sokat voltam velük, és rengeteg tapasztalatot szereztem. Most is minden évben egy-két napra velük megyek.

A másik szál, ami már gyermekkorom óta izgat, az az a kis település, ami Topolya mellett a tanyavilág egyik kis központja, Brazília. Amikor újságíró lettem, utánanéztem a névadásnak és kiderült az, hogy az alap igaz: az őslakosok a gazdasági világválság idején Brazíliába akartak menni, de valami közbejött, ittragadtak.

A három főszereplő is ilyen valóságos?

Mindhárom teljesen fikció. Élményvilágomból jönnek elő ezek a típusok, figurák, de a regény szereplői kitalált és nem valóságos személyek.

Utasi Csaba az egyik legjobb kritikusunk, de ezzel a regénnyel nem tudott mit kezdeni, követelve rajta, hogy miért nem realista, és ha az, miért három főszereplője van és miért nem egy. Persze Utasi kritikájában más is közrejátszott. Tagja volt annak a bírálóbizottságnak, ami a regénypályázatra beadott regényemet nem javasolta kiadásra. Csupán alapos szerzői és szerkesztői "utómunkálatok", vagyishát cenzúrázás után. Aztán amikor a könyv megjelent, és bőséges és jó kritikát kapott, akkor majd egy év múlva következett a bizonyítvány magyarázása.

Varga István világirodalmi rangúként méltatta a könyvedet...

Ő persze nem világirodalmi értéknek tartja a regényt, hanem világirodalmi jelenségnek. Hisz ez a könyv is a tradicionális világ felszámolását, az emberek helyvesztettségét, kilátástalan önmagukkeresését jelzi a perifériákon. Hasonló ez Raszputyin, vagy néhány dél-amerikai író problémafelvetéseéhez. Ha felróják nekem, hogy túlságosan szűk körben mozgok, épp e miatt nem tartom ezt a vádat igaznak.

A Ketrecbál hősei éppúgy, mint más trásaid szereplői, meglehetősen elveszett, kilátástalan jövőjű emberek. Aki kiszakadt a kis faluból, éppúgy nem tud mit kezdeni magával, mint aki meg se próbálta a kilépést...

Kilátástalannak látom a sorsát — és az is — ennek a peremvidékre szorult népcsoportnak. Sajnos az idő engem igazol. Ezeket a kis tanyákat, településeket fokozatosan felszámolják. Több olyan település van, amiről írtam, és a helyét már felszántották. Eltűnt a

falu, eltűntek az emberek. A következő ifjúsági regényem, amit most írok, már egy ilyen felszámolt kis falunak a gyerekeiről szól, akik a városba kerülve komoly megpróbáltatásokon esnek keresztül.

Ehhez hasonló jelenségek voltak tapasztalhatók a hetvenes évek végéig a szomszédos magyarországi területeken. Baranyában, pontosabban az Ormánységben pedig egy nagyfokú infrastrukturális leromlás, az egyébként is hátrányos helyzetű cigány lakosság odatelepedése, szociális körülményeinek további leromlása folyik.

Ismerem ezeket a jelenségeket, és tudom, hogy az országhatároktól függetlenül hasonló itt is a helyzet. Itt azonban óriási érzékenységre van szükség, mert ha ilyen szempontból vizsgálom a területet, az ott élő horvátok, szerbek stb. sorsának alakulását is vizsgálnom kell. Erre azonban nem érzem magam felkészültnek; mert nem ismerem az ott élő horvátok, szerbek stb. hagyományait, kultúráját, lélegzetvételének ütemét, amire feltétlenül szükség lenne. Baranyai Júlia és mások komoly munkát végeztek e tekintetben a területen.

Járva a vajdasági falvakat, nekem úgy tűnik, hogy itt Jugoszláviában a mezőgazdaságból jól meg lehet élni. A Te írásaidban pedig a földművelők mindig elég szerény körülmények közt jelennek meg.

A jugoszláv mezőgazdaság, pártanyagok és felmérések alapján, kimutathatóan katasztrófális helyzetben van. A felszabadulás óta most foglalkoztak először komolyan a mezőgazdasággal a pártprogramban. Tönkremenőben vannak a földek, és ha az utolsó pillanatban nem avatkoznak be, komoly baj lesz. Ebben a helyzetben a mezőgazdaságból élők egy része épp a nagy kereslet miatt meggazdagodott. Ugyanakkor a túlnyomó többség kevés földdel, 3-5 holddal rendelkezik. A rendes megélhetéshez legalább 10 holdra van szükség. Az a terület, amivel én foglalkozom, a majorok, puszták világa. Ezek az emberek valamikor zsellérek voltak, aztán vagy összekuporgattak egy-két hold földet, vagy a földosztáskor kaptak valamit.

Bánátban a földosztáskor az újonnan Bósnziából, Hercegovinából érkeztek több földet kaptak, mint az őslakos szerbek és magyarok. Az előbbieket nem szokták a földművelést, így igyekeztek megszabadulni a földtől. Az itt élők pedig igyekeztek fekvásárolni ezeket a földeket. Ebből alakult az ki, hogy a telepes, aki eladta a földjét, a kapott pénzből egyetemre, főiskolára küldte a gyerekeit. Az őslakos földműveseknek a megnövekedett földterület miatt pedig ki kellett venni már a 6-7. osztályban a gyerekeket az iskolából, munkaerő híján. Erre nincs statisztikám, de legalább 50-60 faluról tudok, ahol ez a helyzet. Az itteni paraszt fia maradt paraszt, míg a máshonnan jött telepes fia értelmiségi lett.

Irodalmi esteken, riportútjaidon, kisebb közösségekben hogyan merülnek fel a kisebbségi problémák? Mennyiben beszélnek ezekről nyíltan a mindennapi életben?

Nem nagyon. Az emberek nemigen beszélnek erről nyilvánosan, miközben a problémák megvannak. Az író-olvasó találkozókon nem merülnek fel ilyen kérdések. De ha elmegyek valakihez, és négyszemközt beszélgetünk, elmondja, hogy milyen gondjai vannak az iskolával, a munkahellyel e tekintetben. Természetesen egyből arra is megkér, hogy ezt ne írjam meg. Az emberek nyilvánosság előtt nemigen beszélnek ezekről a kérdésekről, különösen most, amikor könnyen ráütik valakire a pecsétet, hogy nacionalista. Ebben a nehéz helyzetben, amikor Koszovóban megerősödik az albán és a nagy-szerb nacionalizmus, meg-

erősödik a szlovén nemzeti érzés, a "józan egyensúly" azt követeli, hogy legyen magyar nacionalizmus is. Mint újságíró és író, én nem tapasztalok magyar nacionalizmust, még különösebb magyarságtudatot sem tapasztalok. Ezt főleg a kívülállók veszik észre, az erdélyiek és a magyarországiak. Sokakban már az egészséges identitástudat sincs meg, amire szükség lenne.

Az írásaidból és ebből a beszélgetésből is kitént, hogy minden különösebb konzervativizmus nélkül hagyománypárti vagy. Gondolom, ezért is érezted fontosnak a részvételt abban a közös munkában, aminek az eredménye a Szépen zengő Pelikánmadár című népmese-feldolgozás kötet.

Már beszéltem arról, hogy egyre jobban szélesedik könyvkiadásunk profilja. A *Forum* és az írók részéről egyaránt igényként merül fel az, hogy írni kell a gyerekeknek is. Mert elsősorban tőlük függ, hogy kell-e könyvet írunk a jövőben is. Lesz-e kinek. Penavin Olga *Jugoszláviai magyar népmesék* című gyűjtése két vastkos kötetben jelent meg. Ez a gyerekek számára természetesen élvezhetetlen, így Illyés példájára 8 jugoszláviai magyar író és költő vállalta ezeknek a meséknek az átírását. A 10-16 évesek számára nagyon kevés a magyar nyelvű könyv. Az iskolában se jutnak hozzá sokhoz. Ezért nagyon örvendetes, hogy a *Forum Könyvkiadó* egyre inkább törekszik ennek a hiánynak a pótlására. Ezért is hirdettek meg már a hagyományos regénypályázat mellett egy ifjúsági regénypályázatot is, amire engem is felkértek, és most ezen dolgozom. Azt a témát szeretném megírni, amit már a *Ketrecbál* kapcsán említettem.

A filmnovellákkal és a tanyaszínházzal kapcsolatban kiderült, hogy más irányba is tájékozódol. Ezzel kapcsolatban a film vagy a színház irányában vannak-e terveid?

Évek óta szeretnék drámát írni. Számomra nagyon fontos lenne drámai mondanivalómat kitűnő színészeink által közölni a jugoszláviai magyar közönséggel. Erdélyben ennek komoly hagyománya van. Nálunk is megindult valami. Deák Ferenc *Légszomj* című drámájával, amit most különböző okok miatt nemigen játszanak. Jugoszláviai magyar drámaírónk — vérbeli drámaírónk — se igen van. Bár Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Varga Zoltán, Kopeczky László írtak kitűnő drámákat, amelyeket meglepően nagy sikerrel adtak elő. Most ez foglalkoztat. Valamiképpen drámában elmondani a mondhatatlant.

1987. március

(Bárdi Nándor)